

BÍRÓ FERENC

Kiss Lajos: Földrajzi neveink nyelvi fejlődése

NytudÉrt. 139. sz. Bp., 1995. (66 oldal)

A névtudomány művelői örömmel nyugtázzhatják, hogy Kiss Lajosnak e művével tovább gyarapodott a szakszerű, igényes földrajzinév-elemzések száma. A szerzőnek az 1988-ban megjelent hatalmas munkája, a Földrajzi nevek etimológiai szótára (negyedik, bővített és javított kiadása) szolgáltatva az anyagot, és kínálta a lehetőséget egy elméleti összegzés megírásához. Az ott előforduló, történeti forrásokból gazdagon adatolt névanyag: az egyes földrajzi alakulatokra vonatkozó, egymástól eltérő alakok, ez utóbbiak között lévő különbségek és azonosságok megfigyelései stb. mind-mind e dolgozat nagy valószínűséggel helyes következtetéseihez, összefoglalásaihoz vezették a szerzőt.

A bevezetés elején Kiss Lajos határozottan vázolja elméleti feltevését a tulajdonnevek változásával kapcsolatban. Szerinte e nyelvi eszközöknek a jelentésükkel szemben az alaki alkotóelemeik a markánsabbak, „radikális módosulásokra az elhomályosult jelentésű vagy éppen teljességgel érthetetlen földrajzi nevek körében számíthatunk nagyobb valószínűséggel” (3); e felfogása nyomán célja, hogy a közszói megfelelő nélküli, elhomályosult jelentésű, a névhasználók számára érthetetlen földrajzi neveink alaki módosulásait kövesse nyomon. Célja szerint elemzése alap, minta lehet, áttekinthető „vezérfonalul tud szolgálni a földrajzi nevek etimológiai természetű problémáinak felismeréséhez és megoldásához, s fejleszteni tudja a történeti helynévkutatással foglalkozók problémamegoldó gondolkodását” (3).

A továbbiakban 43 rövidre fogott, tömör szerkezeti egységben veszi sorra a szerző az általa a földrajzi neveink alaki fejlődési módjai közé sorolt jelenségeket. Ezek rendező elveként a változást jelölő műszó betűrendjét választotta, s ez az eligazodást mindenképpen jól szolgálja. Az egyes részek felépítése hasonló: a változás mibenlétének értelmezése, körülírása után a közszói példák, majd a földrajzi nevek köréből válogatott, a FNESz.-ben adatolt

névváltozatok (következmény < előzmény) bemutatása következik. Bizonyos fejezetekben (Beleértés, Eufemizmus, Népetimológia stb.) hosszabban elidőz a szerző a változás jelenségénél, számba veszi a névtudomány más képviselőinek véleményét, értékeli azokat, új névmagyarázatot közöl.

A feldolgozás módjából kitűnik, hogy Kiss Lajos nem tekintette feladatának a változási módok szerinti tipizálást, az összes elemző fejezet áttanulmányozása után azonban arról győződik meg az olvasó, hogy valójában három fő névalak-fejlődési folyamat zajlik a nyelv történetében: a név bizonyos hangjainak változása (magánhangzó- és mássalhangzó-változás), a név hangtestének területi (mennyiségi) módosulása és az ezeknél nagyobb mérvű vagy más jellegű átalakulás, a tulajdonképpeni új név alkotása. Persze bizonyos névfejlődési folyamatokat nehéz, vagy nem is lehet teljes bizonyossággal és meggyőződéssel az egyik vagy másik fő kategóriába elhelyezni, mindezt tudván, a továbbiakban mégis e fő és tipikus változásmódokra tekintettel és nem a mű eredeti betűrend szerinti egymásutánosságát követve tekintjük át a földrajzi nevek történeti változásait!

A magánhangzó-változások közül csupán kettőt tart gyakoribbnak Kiss Lajos a földrajzi nevek körében: a hangrendi kiegyenlítődést, mégpedig az egy- vagy kétirányút (16, *Bogyiszló* > *Bogyoszló*, *Csitár* > *Csatár* stb.; *Rábca* : *Rébcse*, *Taszár* : *Teszér* stb.) és a kettőshangzók egyszerűsödését (19, *Pauli* > *Páli*, *Saul* > *Sóly* stb.). A magánhangzó-változásoknak ez az alacsony száma elgondolkodtató, és ha a közszavak számos, gyakori hangfejlődési tendenciáira gondolunk, hiányérzetünk támad, s talán joggal kételkedhetünk abban, hogy a nyíltabbá válás, labializáció, magánhangzónyúlás stb. nem fordul elő a helynevek körében, vagy legalábbis utalást szeretnénk kapni arra, hogy a szerző miért nem foglalkozott ezekkel.

Az összeállításból szépen kitűnik, hogy mássalhangzó-változásoknak igen sok esete vesz részt a névalakok módosításában, ilyenek: az affrikálódás (5, *Cuha* < *Szuha*, *Tarcal* < *Turszol* stb.), a depalatalizálódás (8, *Millér* < *Mély-ér*, *Ölle-völgy* < *Ellye-völgy* stb.), az elhasonulás (9, *Fornószeg* < *Forrószeg*, *Sikaszó* < *Szikaszó* stb.), a hangátvetés (15, *Baracska* < *Barakcsa*, *Romhány* < *Rohmán* stb.), a hasonulás (17, *Pallag* < *Parlag*, *Sepse* < *Szepse* stb.), a név eleji *v* vokalizációja mássalhangzó előtt (24, (Alsó)orbó < *Vorbó* stb.), a nyelvváláscsere (25, *Szabács* < *Sabác*, *Sáncsi* < *Száncsi* stb.), a pala-

talizációcsere (29, *Átány* < *Átyán*, *Polány* < *Polyán* stb.); a különböző szórványos hangváltozások (31, *Alibánfa* < *Olivántfalva*, *Balajt* < *Balaht*, *Szaktmár* < *Szatmár*, *Ligván* < *Nigván*, *Zámoly* < *Zámor*, *Lepsény* < *Vepsény*, *Garam* < *Garan*, *Szemince* < *Szevince* stb.), a zöngésülés (41, *Szered* < *Szeret*, *Zala* < *Szala* stb.) és a zöngétlenedés (42, *Fajzat* < *Fajzad*, *Szászfa* < *Százfa* stb.).

A szerző nagyszámú jelenséggel igazolja, hogy a közszavakhoz hasonlóan a nevek hangtestének a terjedelme is változhat, betoldódhat(nak) vagy kieshet(nek) hang(ok) a földrajzi nevekből, s hagyományosan ezt tekintjük mennyiségi változásnak. Idetartoznak: a két nyílt szótagos törvény (5, *Nemti* < *Németi*, *Takta* < *Tokota* stb.), a bontóhang betoldása mássalhangzó-torlódásba (7, *Bolondóc* < *Blondóc*, *Peresznye* < *Presznye* stb.), az egyszerejtés (8, *Dicháza* < *Didicháza*, *Háromfalva* < *Háromfafalva* stb.), az előtérhang jelentkezése a név elején torlódó mássalhangzók előtt (9, *Eszkáros* < *Szkáros*, *Esztár* < *Sztár* stb.), az inetimologikus hang beiktatása (19, *Dalmand* < *Dalmad*, *Miskolc* < *Miskóc* stb.), a név belseji mássalhangzóvesztés (22, *Hencida* < *Henchida*, *Szádvár* < *Szárdvár* stb.), a név eleji hangzóvesztés (23, *Váncsod* < *Iváncsod*, *Zsáka* < *Izsáka* stb.), a név eleji *v* elmaradása (25, *Atya* < *Vatya*, *Igor* < *Vigor* stb.) és a *v* előtérhang megjelenése magánhangzó előtt (40 *Vörs* < *Örs* stb.).

Kiss Lajos könyve az említetteken kívül tárgyal sok olyan nyelvi változást, amelyek egyrészt nagyobb mérvű hangalaki módosulást jelentenek, másrészt morfológiai jellegűek, lexikálisak, jelentéstaniak, vagy idegen hatást mutatnak, s ezek eredményeként új földrajzi név(változat) keletkezik. Az összeállításban a következő névalkotási módok magyarázatával foglalkozik a szerző: a beleértés (6, *Füred* 'fürdőhely' < *Füred* 'fürjes' stb.), az elvonnás (10, *Kaszaper* < *Kaszaperek*, *Gyál* < *Gyálán* stb.), az eufemizmus (10, *Süveg-domb* < *Segg-domb*, *Lóingató* < *Lófingató* stb.), a hangrendi átcsapás (15, *Récse* < *Rácsa*, *Zegerjén* < *Zagorján* stb.), a hibrid tautologikus helynevek alkotása (17, *Kamon-kő*, *Rikájó* stb.), az idegen névalak felülkereskedése (18, *Apatin* < *Apáti*, *Balf* < *Farkasd* stb.), a kontamináció (19, *Dzsumbuj* < *dzsungel* + *lebuj* stb.), a népetimológia (20, *Boldogkő* < *Boldókő*, *Zsámbokrét* < *Zsabakrek* stb.), a névhasadás (24, *Csanáros* : *Csihányos* : *Csoványos*, *Fellak* : *Fönlak* stb.), a név végi rövidülés (25, *Martonvásár* <

Martonvására, Csépanfalva < Csépanfalva stb.), a nyújtott alakok létrehozása (25, Erekyés < Erkes, Fogaras < Fogros stb.), az összerántódás (27, Bános < Bálványos, Csaroda < Csarnavoda stb.), az összetételi tag elmaradása (28, Boldog < Boldogfalva, Kálmánca < Kálmánkirálycsehi stb.), az összetételi tag felcserélése szinonimával (29, Kutyavár < Ebvár, Linkó-árok Linkó-ér stb.), a ragszilárdulás (30, Doborján < Dobornya, Kotoriba < Kotori stb.), a tapadás szóhatáron (33, Aradvány < Radvány, Zerge-híd < Erge-híd stb.), a téves felbontás (33, Cintos < Acintos, Vas vármegye < Vasvár megye stb.), többesjel-szilárdulás (34, Lővérek < Lővér, Óhegyek < Óhegy stb.), a tükröfordítás, részfordítás (38, Kopasz-hegy < Kahlenberg, Fenyér < Heideboden stb.), az utólagos kiegészülés képzővel vagy képzőszerű elemmel (39, Dormánd < Dormán, Komlóska < Komlós stb.) és a végződés-csere (41, Bonyhád < Bohman, Gyermely < Gyermen stb.).

A kiadvány a példák világában való eligazodást kiválóan segítő, betűrendes földrajzinév- és szómutatóval zárul.

Mint az áttekintésből is kiderül, a szerző döntő többségben az etimológiailag azonos földrajzi nevek alakjainak elkülönülését, azok eseteit mutatja be, tehát a divergens jellegű névfejlődés lehetőségeit vázolja, ezzel a közös származású, de egymástól alakilag elkülönült földrajzi nevek főbb típusait veszi számba.

Kiss Lajos e könyvében nemcsak a földrajzi neveink változási módjainak legtípusosabb eseteit mutatja be, vezeti le, hanem a FNESz. tanulságainak az elemzése nyomán a rájövés, a felfedezés, a megoldás lehetőségeire nyújt útbaigazítást a névkutatók számára, s hozzájárul ahhoz, hogy a névtörténeti-etimológiai vizsgálatok szilárdabb alapokon nyugodjanak, több legyen a tényeken, analógiákon nyugvó megfontolt érvelés. A kiadványt nem csupán a névtanósok, hanem a nyelvtörténet kutatói, tanárai és a diákok is nagy haszonnal forgatják majd, hiszen a szerző megfigyelései nem csupán a magyar nyelv- és névtörténet módszeresen átvizsgált tényanyagát fogják gazdagítani, hanem lehetővé teszik azt is, hogy árnyaltabb, a valóságnak jobban megfelelő kép rajzolódjék ki a magyar nyelv fejlődési folyamatának bizonyos részleteiről.